ئەدەبی ئەلیکترۆنی
چەمک و خەسڵەتەکانی و کاریگەریی
لەسەر ڕەخنەی ئەدەبی

د. سالار تاوگۆزی
(زانکۆی سەلاحەددین- کۆلێژی پەروەردەی شەقڵاوە)

بەرکوڵ

ئەدەب بەدرێژایی مێژوو بە دوو ڕێگە خۆی لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی سەردەمدا گونجاندووە؛ لەڕێگەی یەکەمدا خۆی نوێ کردووەتەوە. لە ڕێگەی دووەمیشدا کەڵکی لە پێشکەوتن و زانست و هونەری سەردەم وەرگرتووە، وەک: (هونەری شێوەکاری، دەروونناسی، کۆمەڵناسی و بایۆلۆژی و ... تاد)، بۆ نموونە (ڕێبازی مێژووی ڕەخنەی ئەدەبی) بە تیۆری پەرەسەندن (نظرية التطور - The theory of evolution)ی (چارلس داروین) لە (زانستی بایۆلۆژیدا) کاریگەر بووە، هەروەها ئەدەب کاریگەربووە بە ئەو شۆڕشە گەورەیەی لە ئەم دەیانەی دواییدا لەبواری تەکنۆلۆژیدا ڕووی داوە، لە ئەنجامی ئەوەشدا ژانرێکی تازە و کاریگەر لەسەر ژمارەیەکی زۆر وەرگر پەیدا بووە کە زیاتر بە (ئەدەبی ئەلیکترۆنی- Electronic literature) ناسراوە، ئەمەش لەدوای ئەوە ڕووی دا کە (ئەلفین کیرنان) لەساڵی (١٩٩٠ز)دا باسی مردنی ئەدەبی کردبوو، بەڵام پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە: ئەی ئەدەبی ئەلیکترۆنی چییە؟

پێش وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە، ئەوەت بەبیر دەهێنمەوە ڕەنگە تۆی بەکارهێنەری تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، لە تویتەر، یان فەیسبووک، یان یوتیوب، یان ماڵپەڕێک، شیعرێک، یان چیرۆکێکت خوێندبێتەوە کە هەندێک جار لە پارچە ڤیدیۆیەکدا بەشێوەی دەنگ و ڕەنگ پێت گەیشتووە، ئەمە ئەو ژانرە ئەدەبییە تازەیە کە پێی دەگوترێت ئەدەبی ئەلیکترۆنی، بەڵام لەڕووی تیۆرییەوە، ئەم جۆرە ئەدەبە هێشتا بەتەواوەتی چەمک و زاراوە و پێناسە و خەسڵەتەکانی ڕوون نەبوونەتەوە (Rowland, 2021).

بە مەبەستی دارشتنی بناغەیەکی تیۆری پتەو بۆ ئەدەبی ئەلیکترۆنی- بەزمانی جیاواز - چەندان توێژینەوە و نووسین و کۆڕ و کۆنفرانس کراوە، وردە وردەش وا خەریکە دێتە ناو وانەکانی خوێندنی زانکۆییشەوە و بووە بە باسوخواسی کەسایەتی و ناوەندە ئەدەبییەکانی جیهان، چەند کۆمەڵە و ڕێکخراوێکی تایبەت بەو بوارەش دروست بوون، هەندێک پێیانوایە ئەدەبی ئەلیکترۆنی، ئەدەبی ئایندە و ئەدەبی نەوەی

ئەندرۆید و مۆبایلە، بەڵام ئەمە واتای ئەوە نییە ئەدەبی کاغەزیی کۆتایی پێ دێت، بەڵکوو هەردوو ئەدەبەکە پێکەوە هەڵدەکەن.

سەرەتای ئەدەبی ئەلیکترۆنی بۆ ساڵانی پەنجاکان لە ئەڵمانیا و فەرەنسا و کەنەدا دەگەڕێتەوە، بەڵام زیاتر لە ناوەڕاستی ساڵانی هەشتاکاندا بەدەرکەوت و بەخێرایی تا ئەمڕۆ پێ بەپێ لەگەڵ پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیادا، بەتایبەتی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان زیاتر پەرەی سەند (البیاتي، ٢٠١٦)، ئەمەش وای کردووە وڵاتی چین ئەم ژانرە ئەدەبییە نوێیە بە مەبەستی بازرگانی و بڵاوکردنەوەی ئەدەبەکەی خۆی لەناوخۆی وڵات و سەرتاسەری جیهاندا بقۆزێتەوە، وەلێ بەشێوەیەک خۆی لە کاریگەرییە خراپەکانی بپارێزێت، چونکە هەموو داهێنانێکی تازە - بەتایبەتی لە جیهانی تەکنۆلۆژیدا- لەیەک کاتدا لایەنی باش و خراپیشی هەیە. بۆ لێکۆڵینەوە لەلایەنی باش و خراپی ئەدەبی ئەلیکترۆنی، وڵاتی چین ٦ کۆنفرانسی بەستووە، دوایین کۆنفرانس لە ٢٤ بۆ ٢٦ی ئاداری (٢٠٢٣) بە ئامانجی وەبەرهێنانی ئەدەبێکی کوالێتی بەرز لە ڕێگەی ئینتەرنێتەوە ساز کرا (ar-, 2023 abic.news.cn)، بەڵام سەرچاوەکان دەڵێن: چینییەکان زووتر و زیاتر لە گەلانی دیکە - لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە- هەستیان بە کاریگەریی ئەدەبی ئەلیکترۆنی کردووە و خۆیان پێوەی سەرقاڵ کردووە. بۆ زانینی ڕادەی کاریگەری ئەدەبی ئەلیکترۆنی لە سەردەمی ئێستاشدا، چینییەکان چەند ڕاپرسییەکیان کردووە، بۆ نموونە بەپێی ڕاپرسییەکی تۆڕی سۆتۆ (Sootoo.com)ی ئەو وڵاتە دەرکەوتووە، تەنیا لە چارەکی یەکەمی ساڵی ٢٠١٥ز ژمارەی خوێنەرانی ئەدەبی ئەلیکترۆنی لەچین گەیشتووەتە (٣٥٠) ملیۆن کەس، ئەمەش بەرزبوونەوەیەکی خێرای خوێنەرانمان نیشان دەدات بەبەراورد بە خوێنەرانی ئەدەبی ئەلیکترۆنی لە ساڵی ٢٠١٢ز کە (٢٣٣) ملیۆن کەس بوون، هەروەها ڕاپرسییەکی دیکە دەری خستووە (٨٥٪)ی خوێنەران پێیان باشە ئەو کارە ئەدەبییانە بخوێننەوە کە بەشێوەی ئەلیکترۆنین، نەک ئەوانەی بە شێوەی کاغەزیی لە دووتوێی کتێبدا چاپ کراون. لەڕووی بازرگانیشەوە، لە ساڵی ٢٠١٥ز بازاڕی ئەدەبی ئەلیکترۆنی لە چین گەیشتووە بە ٧٠ ملیار (یوان) کە ناوی پارەی چینییە، بەڵام لە ساڵی ٢٠١٢ز بازاڕی ئەدەبی ئەلیکترۆنی (٢،٧) ملیار یوان بووە (chinatoday.com).

بەداخەوە، بە بەراورد بە ئەو گرنگیدانەی چینییەکان و ڕۆژئاواییەکان، ئێمەی کورد ئاوڕێکی سەرپێییانەشمان لە ئەدەبی ئەلیکترۆنی نەداوەتەوە و لەبارەیەوە نەماننووسیوە، بەڕای ئێمە ئەمەش بۆ دوو هۆکار دەگەڕێتەوە؛ **یەکەم**، نووسەران و خوێنەرانمان لەڕووی تیۆرییەوە زۆر ئاگاداری ئەدەبی ئەلیکترۆنی نین. **دووەم**، بەشێک لە وەرگرانی کورد لە سۆشیال میدیا زیاتر خەریکی ململانێی سیاسی و قسەی زبر و کۆمێنتی ناشیرین و سەیرکردنی ڤیدیۆی ناوەڕۆک پووچن و بیر لە بەشداریکردن لە وەبەرهێنان، یان خوێندنەوەی دەقێکی ئەدەبی ناکەنەوە، هەر ئەمەش بوو پاڵی بەمنەوە نا ئەم بابەتە بۆ ئەدەبی ئەلیکترۆنی تەرخان بکەم.

چەمکی ئەدەبی ئەلیکترۆنی

ئەدەبی ئەلیکترۆنی، چەند زاراوەیەکی دیکەی وەک: (ئەدەبی کارلێککەریی، ئەدەبی دیجیتاڵی، ئەدەبی وێنە، ئەدەبی ڕۆبۆتی، ئەدەبی لۆگاریتمی، هایپەر تێکست، ئەدەبی بەرنامەڕێژکراو، ئەدەبی شاشەو...تاد)ی بۆ بەکار دێت، بەڵام زاراوەی ئەدەبی ئەلیکترۆنی زیاتر باو و بڵاوە (حمداوي، ٢٠١٦، ل ٩). هەندێک پێیانوایە ئەدەبی ئەلیکترۆنی دەکرێت وەک ژانرێکی ئەدەبی بەناوی (تەنکۆ-

ئەدەب)یش بێتە ناساندن (باللودمو، ٢٠١٦، ل ١٤٢)، چونکە لەلایەکەوە، لە (هۆنراوە، دەقی شانۆیی، چیرۆک، ڕۆمان)، یان هەر دەقێکی ئەدەبی پێک دێت، لەلایەکی دیکەوە ئەم دەقە لە ڕێگەی تەکنۆلۆژیاوە بە وەرگر دەگات (البريكي، ٢٠٠٦، ل ٧٣).

ئەدەبی ئەلیکترۆنی، بە چەند شێوەیەک پێناسە کراوە، هێشتاش تیۆریستە ڕۆژئاوایی و ڕۆژهەلاتییەکان لەسەر پێناسەیەکی ورد ڕێک نەکەوتوون، بۆ نموونە: (فیلیپ بوتز- Philippe Bootz) دەڵێت: هەموو ئەو فۆرمانەی گێڕانەوە و شیعر کە ئامێری زانیاری وەک ناوەندێک بەکار دەهێنن، پێیان دەگوترێت ئەدەبی ئەلیکترۆنی، مەبەستیشی لە ئامێری زانیاری کۆمپیوتەر و مۆبایل و ئایپاد و هەر ئامێرێکی دیکەی گواستنەوەی زانیاری تەکنۆلۆژی سەردەمە، هەروەها (ڕێکخراوی ئەدەبی ئەلیکترۆنیی جیهانی) پێناسەیەکی بۆ ئەدەبی ئەلیکترۆنی کردووە کە کۆڕای کۆمەڵێک لە توێژەران و نووسەرانی ئەدەبی ئەلیکترۆنی لەسەرە و دەڵێت: «ئەدەبی ئەلیکترۆنی ئەو بەرهەمانەیە کە سیفەتێکی ئەدەبی گرنگیان هەیە و کەڵک لە توانایی مرۆیی و کۆنتێکستەکانی کۆمپیوتەر وەردەگرن، ئیتر بە تۆڕی ئینتەرنێتەوە بەسترابێتنەوە، یان نا» (حسني، ل ٦)، ئەمەش لە پێناسەکەی (د. فاطمە البريكي) دەچێت کە دەڵێت: ئەدەبی ئەلیکترۆنی ئەو ئەدەبەیە لەسەر شاشەی کۆمپیوتەر پێشکەش بە خوێنەر دەکرێت، ئیتر هیچ جیاوازییەک لەوەدا نییە کۆمپیووتەرەکە بە تۆڕی ئینتەرنێتەوە بەسترابێتەوە، یان نا» (٢٠٠٦، ل١٩)، هەروەها (د.عمر زرفاوي)یش دەبێژێت: ئەدەبی ئەلیکترۆنی ئەدەبێکە لەهەناوی تەکنۆلۆژیادا ئەفرێنراوە.

هەرچەندە پێناسەکانی ئەدەبی ئەلیکترۆنی جیاوازن، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی کۆکن لەسەر ئەوەی ئەدەبێکە بە هەموو ئامراز و ئامێرەکانیەوە بە تەکنۆلۆژیاوە بەستراوەتەوە، واتە ئەدەبی ئەلیکترۆنی تەنیا لەڕێگەی کۆمپیووتەرەوە بۆ وەرگر ناگوازرێتەوە، چونکە پێش پەیدابوونی کۆمپیووتەریش، چەند ناوەندێکی تەکنۆلۆژی دیکەی وەک: (کاسێت، فیلم، سینەما و تەلەفزیۆن و...تاد) هەبوون کە ئەدەبی ئەلیکترۆنی لەڕێگەی ئەوانەوە پەیامەکانی خۆی دەگواستەوە (بن حمیمید، ٢٠١٨، ل ٢٥، ٢٨)، بەڵام کە تەکنۆلۆژیا پێش کەوت، پێوەندییەکەی لەگەڵ ئەدەبدا پتەوتر و ئاڵۆزتر بوو، بەشێوەیەک ئەدەبی ئەلیکترۆنی لە سەردەمی ئێستادا بووە بە ئەدەبێکی تەواو کۆمپیووتەری و میدیایی و ئەندازەیەکی ڕۆبۆتی و لۆگاریتمی و بیرکاری و لۆژیکی ئاڵۆزی هەیە و لەسەر بنەمای کۆمەڵێک کاری وەک: (بەرنامە، پلان، ئەندازیاری، سەرپەرشتیکردن، وێنەگرتن، جووڵاندن و فیدباک و ... تاد) دامەزراوە (حمداوي، ٢٠١٦، ل ٢٤) کە هەموویان بەشداری لە گەیاندنی دەقی ئەدەبی بە وەرگر دەکەن و کاریگەری لەسەر فۆرم و ناوەرۆکی دەقەکەش دەکەن و سەرنجی وەرگریش بۆ خۆیان ڕادەکێشن، ئەمەش هەندێک جار وا دەکات لە پرۆسەی هەڵسەنگاندن، یان کاردانەوەی دەقدا، وەرگر فۆکەسی تەواو نەخاتە سەر دەق، هەر بۆیە هەندێک دەقی خراپ- کە لەڕووی تەکنۆلۆژییەوە کاری باشیان بۆ کراوە- زیاتر ڕەواجیان پەیدا کردووە، ئەمەش وای کردووە ئەدەبی ئەلیکترۆنی بەزیانی ڕەخنەی ئەدەبی بشکێتەوە، کە دواتر باسی دەکەین.

خەسڵەتەکانی ئەدەبی ئەلیکترۆنی

ئەدەبی ئەلیکترۆنی بە چەند خەسڵەتێک جیا دەکرێتەوە، یەکێک لە خەسڵەتەکانی ئەوەیە پێوەندی ئەدەبی تێیدا گۆڕاوە، بۆ نموونە پێوەندی ئەدەبی لە پێوەندی سێ لایەنەی (نووسەر) و (دەق) و (خوێنەر)ەوە بۆ پێوەندی

چوار لایەنەیەی (نووسەر) و (هایپەر دەق) و (کۆمپیووتەر) و (وەرگر) گۆڕاوە (یقطین، ٢٠٠٥، ل ١١). لە پێوەندییە کۆنەکەدا وشەی (خوێنەر) بەکار دەهات، بەڵام ئێستا بۆ (وەرگر) گۆڕاوە، چونکە مەرج نییە ئەوەی لەڕێگەی کۆمپیووتەرەوە دەقی پێ دەگات خوێنەر بێت، دەقیش مەرج نییە هەر بەنووسراوی بگات تا پێویستی بە وەرگری خوێندەوار بێت، بەڵکوو هەندێک دەق - کە بەدەنگ دەخوێنرێنەوە - لەشێوەی فایلی دەنگی، یان پارچە ڤیدیۆیەکدا بە وەرگرێک دەگەن کە ڕەنگە نەخوێندەوار بێت، هەروەها دەقیش ناوی بۆ (هایپەر دەق) گۆڕاوە کە مەرجە لەڕێگەی کۆمپیووتەر، یان مۆبایل، یان هەر ئامێرێکی تەکنۆلۆژی دیکەوە بە وەرگر بگات. کەواتە هایپەر دەق، وەک جاران تەنیا لە لە دەقێکی نووسراو پێک نایەت، بەڵکوو وێنە و دەنگیشی لەتەکدایە و لەڕێگەی ئامێرەکانی وەک کۆمپیووتەر و مۆبایل، یان هەر ئامێرێکی تەکنۆلۆژی دیکەوە بە وەرگر دەگات، وەرگریش زۆر جار وەک دەقی چاپکراو بەشێوەی کاغەزیی نایخوێنێتەوە، بەڵکوو بەشێوەی ئەلیکترۆنی پێی دەگات و کارلێکی لەتەکدا دەکات و تێچن (comment)ی خۆیشی لەسەر دەنووسێت، تێچنەکەش بەخێرایی بەنووسەر دەگات، بەم شێوەیە پێوەندییەکی خێرا و پتەو لەنێوان وەرگر و نووسەر و دەقدا لەڕێگەی ناوەندێکی گواستنەوەی تەکنۆلۆژییەوە دروست دەبێت، بۆیە نووسەری ئەدەبی ئەلیکترۆنی، چەند مانگێک چاوەڕێی بڵاوبوونەوەی بەرهەمەکەی ناکات و وەرگرانیش لە ئەو چاوەڕوانییە بە دوورن، ئەم پێوەندییە لەزۆر باردا گەیشتووە بەوەی وەرگر بەشداری لە بەرهەمهێنانی دەقدا بکات، هەندێک دەق هەن بە هاوکاریی نێوان نووسەر و وەرگران تەواو دەکرێن، سەرەتا نووسەر بەشێک لە چیرۆکەکەی، یان ڕۆمانەکەی پۆست دەکات و ڕێگە بە وەرگران دەدات لە تێچنەکانیاندا پێشنیازی ڕەوتی ڕووداوەکانی بۆ بکەن، یان قسە لەسەر یەک بەیەکی ڕەگەزەکانی دەقەکەی وەک: (شوێن، کات، کارەکتەر، دیالۆگ و...تاد) بکەن، نووسەریش سەرنجی خوێنەران بەهەند وەردەگرێت و دەیانخاتە ناو بەشەکانی دەقەکەیەوە و یەک بەیەکی ئەو بەشانەش پۆست دەکات تا دەقەکەی کۆتایی دێت، لەم پرۆسەی نووسینەشدا وەرگر شانبەشانی نووسەر لە چنینی تانوپۆی دەقدا ئامادەیی هەیە و بەشدارە.

یەکێکی دیکە لە خەسڵەتەکانی ئەدەبی ئەلیکترۆنی ئەوەیە ناکەتواریی (غیر واقعي) یە، بەو واتایەی بوونی هەیە، بەڵام بوونەکەی (إفتراضي)یە، نەک ماددی، هەروەها ئەدەبی ئەلیکترۆنی (ناهێڵیی- لاخطي)یە، بەو واتایەی لەسەرەتاوە تا کۆتایی لەسەر هێڵێکی ڕێک ناڕوات و نووسەر ناچار ناکات بۆ ئەوەی تێی بگات، لە ئەو هێڵە لانەدات، چونکە دەقەکە لە کۆمەڵە بەشێکی بەیەکەوە نووسێنراو بەشێوەیەکی بیستراو، یان بینراو لەڕێگەی کۆمپیوتەرەوە پێک دێت، وەرگر دەتوانێت لەبەشێکەوە بۆ بەشێکی دیکە بڕوات بەبێ ئەوەی پەیوەست بێت بە هێڵێکی دیاریکراوەوە کە دەقەکە بۆی کێشاوە.

هەروەها (بێسنووریی) خەسڵەتێکی دیکەی دەقی ئەدەبی ئەلیکترۆنییە کە وەک دەقی کاغەزیی سەرەتا و کۆتاییەکی زانراو و سنوورداری نییە و ئەدەبێکی (دینامیکی)شە و وەک دەقی کاغەزیی لەڕووی ڕەنگ و فۆنتەوە چەسپاو نییە و نووسەر لەڕێگەی بەرنامەی تەکنۆلۆژییەوە دەتوانێت لەسەر بنەمای ئەو ڕەخنانەی ئاراستەی دەکرێن، گۆڕانکاریی بکات و بە ئاسانی دەستکاری ناوەڕۆکی دەقەکەی بکات.

ئەدەبی ئەلیکترۆنی بەوە ناسراوە ڕەهەندی وازیکاریی (البعد اللعبي) تێدایە، مەبەست لەمە ئەوەیە وەرگر کاتێک دەقێکی ئەدەبی ئەلیکترۆنی پێ دەگات، لایەنە تەکنۆلۆژییەکەی وەک وێنە و

ڤیدیۆ و ڕەنگ و دەنگ و دیزاینەکەی سەرنجی ڕادەکێشێت و چێژ لەوە دەبینێت وازیکاری، یان یاری بە ڤیدیۆکە بکات و بەویستی خۆی بیجوولێنێت، چونکە زیاتر چێژ لە ئەو وازیکارییە دەبینێت و زۆر چێژ و چەشەی ئەدەبی لە دەقەکە ناکات، ئەمەش لەبەر ئەوەیە پێکهاتە وێنەییەکان بەسەر زمانی دەقەکەدا زاڵ بوون. وازیکردنی وەرگر بە دەق دەبێتە هۆی ئەوەی دەقەکەی بەتەواوەتی پێ نەگات و تەنیا تەکەز لەسەر ئەو بەشانە بکات کە خۆی دەیەوێن، یان دەکەونە بەرچاوی، بۆیە زۆرجار تەواوی دەقەکە ناخوێنێتەوە و سەرنجی دەچێتە سەر بەشێک، یان چەند پارچەیەکی دەقەکە، بۆیە پارچەپارچەکردن بەخەسڵەتێکی ئەدەبی ئەلیکترۆنی دادەنرێت (بن حمیمید، ٢٠١٨، ل٣٣ – ٤٥)، ئەمانە خەسڵەتە دەستنیشان کراوەکانی ئەدەبی ئەلیکترۆنین کە نووسین و لێکۆڵینەوەکان لەڕووی تیۆرییەوە بۆیان دیاری کردووین، دەشکرێت لە داهاتوودا خەسڵەتی دیکەی ئەم ئەدەبە دەستنیشان بکرێن، چونکە هێشتا لەڕووی تیۆرییەوە نەچەسپاوە و لە سەر زەمینێکی لەرزۆکدایە.

کاریگەریی ئەدەبی ئەلیکترۆنی لەسەر ڕەخنەی ئەدەبی

ئەدەبی ئەلیکترۆنی کاریگەریی خراپی لەسەر ئەدەبی باڵا هەبوو، چونکە چەندان دەقی ئاستنزمی بەهۆی نەبوونی چاودێریی ڕەخنەییەوە خستە بازاڕەوە، بەخێرایی لەسەر حیسابی ئەدەبی باڵا و ڕەسەن ڕەواجی بۆ پەیدا کردن و لە پڕ کۆمەڵە شاعیرێکی کەم بەهرەی بە وەرگر ناساند و وای کرد بەناو دیوانە شیعرییەکانی ئەو شاعیرانە لە ماوەیەکی کورتدا چەندان جار چاپ بکرێت، بەجۆرێک دیوانی شاعیرێکی باڵای کلاسیکی لەمێژووی ئەدەبدا کەمتر لە نیو ئەوەندە چاپ نەکراوە.

نهێنی بەهێزیی ئەدەبی ئەلیکترۆنیش لە خێرایی بڵاوکردنەوە و ناساندنی شاعیر و ئەدیباندا، لە پێوەندیی پتەوی ئەم ئەدەبە لەگەڵ تەکنۆلۆژیا و ڕاگەیاندندایە، ئەمەش دەکرێت وەک لایەنێکی باشی ئەدەبی ئەلیکترۆنی دابنێین، چونکە ئاسانکاریی لە پرۆسەی بڵاوکردنەوەی دەق و دروستکردنی پێوەندیی لەگەڵ وەرگر و کورتکردنەوەی کات و نزیککردنەوەی مەوداکان و ڕەخساندنی بوار بۆ پێوەندیی کولتووریی نێوان گەلان و شارستانیەتە جیاوازەکاندا دەکات (البریکي، ٢٠٠٦، ل ٣٨)، بەڵام ئەم دەرفەتی کرانەوەی ئەدەبە بەڕووی وەرگران و خێرایی لە بڵاوکردنەوە کە ئەدەبی ئەلیکترۆنی لە ڕێگەی تەکنۆلۆژیا و میدیاوە ڕەخساندی، زیانی بە ڕەخنەی ئەدەبی و ئەدەبی هەندێک لە گەلانی وەک کورد و عەرەب گەیاندووە و کوالێتی دەقیشی هێناوەتە خوارەوە، ئەمەش ئەو مەترسییەیە کە چینییەکان زووتر هەستیان پێی کرد و لێی ترسان، ئاخر جاران دەقێکی ئەدەبی بۆ ئەوەی چاپ بکرێت بە چەند فیلتەردا تێدەپەڕی، بەڵام ئەم فیلتەرانە لە فەزای مەجازی ئەلیکترۆنیدا نەماون و دەقنووس دەتوانێت ڕاستەوخۆ دەقەکەی بخاتە ناو فەزاکەوە، لەوێش هەموو خوێنەران بەجیاوازی ئاستەکانیانەوە دەیخوێننەوە، زەوقی گشتیش زیاتر ئەو دەقانە پەسەند دەکات کە ڕاگوزەر و سادە و ساکار و جەماوەرین، چونکە دەقی ئاست بەرز وەرگری دەستەبژێر (النخبة- Elite) نەبێت، تێی ناگات و کۆمێنتی بۆ ناکات، ئەوانەش ژمارەیان لە فەزای مەجازیدا کەمە، بۆیە- وەک ئاماژەمان پێ دا- چەندان بەناو شاعیر و ڕۆماننووس و چیرۆکنووس بەناوبانگ بوون کە دەقی ئاستنزم بەرهەم دەهێنن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا جەماوەرێکی زۆریان هەیە، ئەمەش بەشێوەیەک لەخۆبایی کردوون، وەها دەزانن ئەدەبی باڵا ئەو ئەدەبەیە ئەوان دەینووسن، ئیدی لە ئەوە گەڕێ دەقی

ئەلیکترۆنی ئەگەر دیزاینێکی جوانی بۆ کرابێت، یان بەدەنگێکی سەرنجڕاکێش خوێنرابێتەوە، یان دەقی خانمێکی شاعیر بێت، چەندان کۆمێنتی دووڕووانەی دوور لەڕاستی وەک: (دەستخۆش، نایابە، ئافەرین، زۆر جوانە...تاد)ی بۆ دێت، زۆر جار کۆمێنتچییە پیاهەڵدەرەکان هەر ناشزانن دەقەکە لە چ ئاستێکدایە و چ ناوەرۆکێکی هەیە، ئەمەش وای کردووە زۆر ئەدیبی جیددی لە گۆڕەپانی ئەدەبی بکشێنەوە، یان ناچاربن لەگەڵ شەپۆلەکەدا بڕۆن و دەقگەلێکی ئاستنزمی وەها بخەنە فەزای مەجازییەوە کە لە ئاست نزمی ئاستی وەرگرانی ڕەشۆکی سۆشیال میدیادا دایە، بۆیە لەسەر حیسابی کوالێتی دەقەکانیان دەکەونە ژێر کاریگەریی وەرگرەوە.

نووسەر و شاعیرێکی عەرەبی دەڵێت: «چیتر ناکرێت لەبارەی ئەم دیاردە خراپەوە بێدەنگ بین، پێویستە قسەیەک لەم بارەیەوە بکرێت کە دەرگای ئەوەمان بۆ بکاتەوە تا سنوورێک بۆ ئەم دیاردە و ڤایرۆسە خێرا بڵاوبووەکەی دابنێین» (البتيري، ٢٠١٥) بەڵام ڕاستییەکەی ئەم دیاردەیە زیاتر لەناو ئەو گەلانەدا بەرجەستەیە کە خوێندنەوە تێیاندا نەبووە بە کولتوور، لەناو گەلانی دیکەدا کۆمێنتی وەرگران بەقازانجی دەق و ڕەخنەی ئەدەبی دەشکێتەوە، لەوڵاتانی پێشکەوتوودا- کە خوێندنەوە تێیاندا کولتوورە- وەرگر بەشداری لە بەرهەمهێنانی دەقی ئەدەبیدا دەکات، ئەویش لەڕێگەی ئەو ئاسانکارییەی کە تەکنۆلۆژیا بۆی کردووە، سەرەتا نووسەر بەشێک لە ڕۆمانەکەی خۆی بڵاو دەکاتەوە، پاشان وەرگران کۆمێنتی بۆ دەنووسن، ئەویش لە ئەو بەشەی ڕۆمانەکەیدا کەڵکی لێ وەردەگرێت، پاشان بەشەکانی دیکە، یەک لەدوای یەک دەخاتە ڕوو، بەمەیش وەرگر تەنیا ئەرکە تەقلیدییەکەی خۆی جێبەجێ ناکات کە خوێندنەوەیە، بەڵکوو بەشداری لە وەبەرهێنانی دەقیشدا دەکات.

بەهەر حاڵ، ئەدەبی ئەلیکترۆنی وەک ژانرێکی ئەدەبی نوێی تێکەڵ بە ڕاگەیاندن و تەکنۆلۆژیا، لایەنی باش و خراپی هەیە، سوود و زیانی هەیە، دەکرێت نووسەر بە شێوەیەکی دروست بەکاری بهێنێت تا سوودی زیاتری پێ بگەیەنێت. هەندێک لەزیانەکانی ئەم ئەدەبە ڕێزنەگرتنە لە مافی ئەفرێنەرانی بەرهەمی ئەدەبی و پابەند نەبوونە بە ستانداردەکانی بڵاوکردنەوە و ئەگەری نەمان و سڕینەوەی دەقە ئەلیکترۆنییەکان، لەگەڵ نەبوونی پاداشت بۆ نووسەران و سەرپەرشتی نەکردنی بڵاوکردنەوەی دەقی ئەدەبی لەلایەن کەسانی شارەزاوە، وەلێ دەکرێت سنوور بۆ ئەم زیانانە دابنرێت، ئەویش لە ڕێگەی دروستکردنی ماڵپەڕ و پەیج و بلۆگی تایبەتەوە، بەشێوەیەک لەلایەن کەسانی شارەزاوە سەرپەرشتی بکرێن تا ڕێگری لە بڵاوبوونەوەی بەرهەمی بێ بەها بکرێت، هەروەها دەکرێت ستانداردێکی تایبەت بە بڵاوکردنەوەی ئەلیکترۆنی دابنرێت (مؤسسة بين الملل خوارزمي، ١٤٠١) کە ڕێگری لە بڵاوبوونەوەی دەقی خراپ بکات، بەڵام نکوڵیش لەوە ناکەین کۆنترۆڵکردنی تەواوەتی ئەدەبی ئەلیکترۆنی ئەستەمە.

لەئەنجامدا دەگەین بەوەی بمانەوێت و نەمانەوێت، ئەدەبی ئەلیکترۆنی وەک ژانرێکی ئەدەبی تازە و کاریگەر بووە بە واقیعێک و نکوڵی لێ ناکرێت و دەکرێت وەک دیارترین ژانری ئەدەبی سەردەم بیناسێنین کە کاریگەرییەکانی بەردەوام لەزیادبووندایە، وەلێ کۆتایی بە ئەدەبی کاغەزی ناهێنێت، بەڵکوو هاوکێشەکە پێچەوانە دەکاتەوە. جاران بەرهەمە ئەدەبییەکان چاپ دەکران، پاشان دەخرانە ناو فەزای ئەلیکترۆنییەوە، بەڵام ئێستا بەرهەمەکانی ئەدەبی ئەلیکترۆنی سەرەتا لە فەزای ئەلیکترۆنیدا بڵاو دەکرێنەوە، پاشان چاپ دەکرێن، هەندێک گۆڤار و بەرهەمیش هەن لەیەک کاتدا بەشێوەی ئەلیکترۆنی و کاغەزیی

بەردەست دەبێت وەک (گۆڤاری ڕامان) کە ئەمە کارێکی باشە.

هەروەها ئەدەبی ئەلیکترۆنی، بۆ ئەوەی زاراوە و پێناسە و چەمکەکەی بەگشتی باشتر ڕوون بێتەوە، هێشتا پێویستی بە تیۆریزەکردنی زیاتر هەیە تا لەسەر ئەو بنەمایە ئەدەبەکە لە ئاستی پراکتیکیشدا کاری لەسەر بکرێت. ئەدەبی ئەلیکترۆنی لەیەک کاتدا بۆ ئەدەبی گەلان سوود و زیانی خۆی هەیە، بەڵام سوودەکانی بۆ ئەو گەلانەی کە خوێندنەوە تێیاندا کولتوورە و خوێنەرەکانیان لە ئاستی بەرزدان و دەزانن بەرهەمی باش و خراپ لەیەکتر جیا بکەنەوە، زیاترە. زیانی ئەدەبی ئەلیکترۆنی بۆ ئەدەبی گەلانی موسڵمان بەگشتی، لەوانەیش گەلی عەرەب و کورد زیاترە، چونکە ئامارەکان دەریان خستووە ڕێژەی خوێندنەوە تێیاندا زۆر لەخوارەوەیە، خوێندنەوەکانیش زیاتر بۆ کتێبی ئایینی دەکرێن، نەک بەرهەمی ئەدەبی. لێرەوە پێشنیاز دەکەم نووسەر و توێژەرانی کورد و زانکۆکانی کوردستان زیاتر لەسەر ئەدەبی ئەلیکترۆنی کار بکەن و لەسەری بنووسن و کۆڕ و کۆنفرانسی بۆ بکەن، ئەگەر نا ئەم ئەدەبە لە ئاییندەدا زیانی بۆ کولتووری نەتەوەیی کورد دەبێت.

سەرچاوەو ژێدەرەکان:

- الأدب الإلكتروني في الصين، تاريخ التصفح (٢٠٢٤/١/٢٦):

http://www.chinatoday.com.cn/ctarabic/se/201609/01/content_726469.htm

- باللودمو، خديجة، الأدب الرقمي مفاهيم ونماذج أولية، كلية الآداب واللغات، مجلة علوم اللغة العربية وآدابها، جامعة الوادي:

http://dspace.univ-eloued.dz/handle/123456789/14058

- البريكي، فاطمة، مدخل إلى الأدب التفاعلي، المركز الثقافي العربي، المغرب.
- بن حميميد (٢٠١٨)، النظرية النقدية المعاصرة والأدب الرقمي كتاب الأدب الرقمي أسئلة ثقافية وتأملات مفاهيمية لزهور كرام أنموذجا، جامعة محمد بو ضياف بالمسلة، كلية الآداب واللغات، قسم اللغة العربية والأدب العربي.
- البتيري، علي (٢٠١٥) النقد الأدبي والأدب الإلكتروني، موقع (الجزيرة)، تاريخ التصفح (٢٧/١/٢٠٢٤):

https://www.aljazeera.net/culture/2015/8/30/%D8%A7%D9%84.

- بكين تستضيف المؤتمر الصيني السادس للأدب بلس عبر الإنترنت (٢٠٢٣)، تاريخ التصفح (٢٦/ ١/ ٢٠٢٤):

https://arabic.news.cn/20230320/b9f57cfdaef24004916d93b488e6600a/c.html

- البياتي، ياسين خضر(٢٠١٦)، الأدب الرقمي.. أدب المستقبل، تاريخ التصفح (٢٧/ ١/ ٢٠٢٤):

https://alarab.news/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D8%A8-

- حمداوي، جميل (٢٠١٦)، الأدب الرقمي بين النظرية والتطبيق، المستوى النظري، الألوكة.
- يقطين، سعيد (٢٠٠٥) من النص إلى النص المترابط مدخل إلى جماليات الإبداع التفاعلي، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء.
- الحسني، ريهام، من الدادا إلى الجافا: الأدب الإلكتروني بين النشأة والتطور، تاريخ التصفح: (٢٠٢٣/٩/١٩):

https://www.academia.